

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ГОТОВНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ З АУТИСТИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано наукові дослідження з проблеми пізнавальної готовності до навчальної діяльності дітей з аутистичними розладами та описано особливості освітнього процесу в Україні. Виявлено, що на сьогодні психолого-педагогічна корекція розвитку аутизму не має однозначності й узгодженості щодо технологій та методик, які б допомагали ефективно долати порушення аутичного спектру та сприяли ефективній підготовці аутистичних дітей до навчання. Визначено, критерії стану пізнавальної готовності дошкільників з аутистичними порушеннями. Доведено, що формування стану пізнавальної готовності до навчання дошкільників з аутизмом є важливим фактором реалізації особистісного потенціалу аутистичної дитини.

Ключові слова: аутизм, розлади аутистичного спектру, пізнавальна готовність, навчальна діяльність, готовність до школи.

Постановка проблеми. Освіта є надзвичайно важливим фактором для розвитку дитини з аутизмом, реалізації її особистісного потенціалу, засобом виправлення аутистичних порушень, одним із шляхів інтеграції в соціум Проблема стану готовності до навчання аутистичних дітей є актуальною, і потребує особливої уваги та єдиного підходу у підготовці дітей означеної нозології до навчальної діяльності.

Готовність до навчання у школі є інтегративною характеристикою психічного розвитку дитини, яка охоплює компоненти, що забезпечують її успішну адаптацію до умов та вимог школи. Цей феномен постає як загальна (психологічна) і спеціальна готовність до навчання у школі, в якій розкриваються рівні розвитку тих психологічних якостей, що найбільше сприяють нормальному входженню у шкільне життя, формуванню навчальної діяльності [6].

На сьогодні в Україні раннє виявлення дітей з розладами аутистичного спектру і подальша організація системи ранньої корекційної допомоги для них є проблематичною. Проблема пізнавальної готовності до навчальної діяльності дітей з аутистичними порушеннями залишається актуальною і обумовлюється багатьма факторами, основним серед яких виділяють «низький рівень функціональної готовності» («шкільна незрілість»), тобто невідповідність ступеня дозрівання певних мозкових структур, нервово-психічних функцій завданням шкільного навчання [7].

Аналіз актуальних досліджень. Дослідники, які займались проблемами аутизму (К. Гілберт, Т. Петерс, Л. Шипицина, К. Лебединська, В. Башина, Н. Базима, О. Баєнська, К. Островська, В. Тарасун, Д. Шульженко, А. Хворова та ін.), відзначають, що аутизм як симптом часто зустрічається при різних видах психічних порушень – при ускладнених формах олігофренії, дитячого церебрального паралічу, при патології слуху та зору та ін. [4]. На думку вчених, саме наявність аутизму призводить до появи особливих труднощів у побудові корекційного підходу до дітей з обмеженими можливостями. Особливу увагу в наукових роботах приділяють медичним, психологічним та педагогічним аспектам дитячого аутизму щодо його розуміння, особливостей та шляхів корекції розвитку дитини зі спектром аутистичних порушень (О. Баєнська, Н. Базима, А. Колупаєва, С. Конопляста, К. Лебединська, О. Нікольська, Т. Скрипник, К. Островська В. Тарасун, Г. Хворова, А. Чуприков, Д. Шульженко, М. Шеремет, Л. Шипицина та ін.) [2].

Процес формування пізнавальної готовності дітей старшого дошкільного віку з аутистичними порушеннями до навчальної діяльності потребує включення нових адаптованих засобів корекційного впливу під час здійснення навчально-виховного процесу.

Метою роботи є визначення критеріїв, компонентів та рівнів сформованості стану пізнавальної готовності у дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку до навчальної діяльності в умовах сучасного освітнього простору.

Методи дослідження:

теоретичні: вивчення та аналіз загальної і спеціальної психолого-педагогічної літератури щодо проблеми пізнавальної готовності до навчальної діяльності дітей з аутистичними порушеннями;

емпіричні: вивчення досвіду роботи освітніх закладів для з'ясування стану проблеми у сучасній практиці; педагогічне спостереження; аналіз документації та методичних матеріалів; опитування педагогів, бесіди; педагогічний експеримент.

статистичні: кількісний та якісний аналіз емпіричних даних, узагальнення; методи статистичної обробки даних.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення на вирішення проблеми навчання і соціалізації аутистичних дітей спрямовані зусилля зарубіжних і вітчизняних спеціалістів, які використовують широкий комплекс методів – медичних, соціально-педагогічних, нейропсихологічних і психологічних [6]. Однак ці зусилля часто залишаються недостатньо ефективними, що зумовлено, відсутністю єдиної теоретичної позиції спеціалістів, різноманітністю підходів, теоретичних установок, що використовуються, а також недостатньо критичним запозиченням вітчизняними спеціалістами технологій і методів психотерапії і психолого-педагогічної корекції, розроблених за кордоном.

Дитиноцентристські тенденції, які домінують у сучасній українській спеціальній освіті (І. Бех, В. Бондар, В. Засенко, А. Колупаєва, С. Конопляста, С. Максименко, С. Миронова, В. Синьов, В. Тарасун, А. Шевцов, М. Шеремет, Л. Фомічова, О. Хохліна та ін.), є підґрунтям для розвитку інноваційних організаційних форм, змісту, технологій навчання та виховання аутистичних дітей [4]. Специфіка їх освіти полягає в тому, що вони можуть здобувати її у загальноосвітніх навчальних закладах у формі інклюзивної освіти, спеціальних загальноосвітніх закладах для дітей з розумовими, мовленнєвими порушеннями, у державних або недержавних освітньо-реабілітаційних установах. Але на практиці особливі освітні потреби таких дітей враховуються переважно стихійно, не задовольняються в достатньому обсязі і на належному якісному рівні з причин невизначеності оптимальних напрямів, форм їхнього суспільного навчання та виховання, труднощів у використанні адекватних методів та технологій освітньо-корекційної спрямованості тощо.

Готовність до навчання у школі є інтегративною характеристикою психічного розвитку дитини, яка охоплює компоненти, що забезпечують її успішну адаптацію до умов та вимог школи. Цей феномен постає як загальна (психологічна) і спеціальна готовність до навчання у школі, в якій розкриваються рівні розвитку тих психологічних якостей, що найбільше сприяють нормальному входженню у шкільне життя, формуванню навчальної діяльності [3].

Під поняттям «готовність до школи» розуміють комплексну, багаторівневу освіту, що охоплює всі сфери життя дитини і визначається біологічними, психологічними, соціальними критеріями. Діагностика готовності до навчання в школі повинна виходити з наступних принципів: неперервність у розвитку здібностей, можливостей дитини; розуміння, наскільки вона готова до навчання; комплексний характер психолого-педагогічної діагностики, сутність якого полягає в інтеграції та взаємозв'язку компонентів, що досліджуються (інтелектуальний та

емоційно-вольовий розвиток дитини, бажання навчатися, здатність встановлювати контакти з дорослими й однолітками тощо); оптимальна кількість показників (компонентів), які досліджуються [3].

Процес підготовки дитини до школи є системою педагогічних заходів, спрямованих на загальний розвиток дитини, створення умов для формування основ загальних умінь та навичок, що забезпечили б їй успішну навчальну діяльність у майбутньому. Готовність до навчальної діяльності розглядається як комплексне багаторівневе утворення, як певний рівень психічного розвитку дитини, який забезпечує здатність брати участь у навчанні. Звичайно, у дошкільника не може бути сформовано повною мірою «шкільні якості», але, на думку провідних учених (О. Запорожець, О. Леонт'єв, В. Мухіна, Д. Ельконін), у нього має бути сформовано здатність до розуміння змісту навчальних завдань, усвідомлення способів виконання дії, елементарні навички самоконтролю, наявність вольових якостей, уміння спостерігати, слухати, запам'ятовувати, домагатися вирішення висунутих завдань [1].

В. Тарасун стверджує, що функціональна недостатність навчальних здібностей аутистичної дитини є першопричиною труднощів шкільного навчання і, тому роботу щодо запобігання виникнення неуспішності потрібно починати з виявлення та розвитку тих психофізіологічних механізмів, що забезпечують формування і розвиток самих навчальних здібностей. Вчитель має йти від завдання розвинути в учня загальні групи операцій, або так звані загальні компоненти психічної діяльності, що не залежать від специфічних особливостей предмета [7].

Сутність психокорекційної педагогічної роботи з аутистичними дітьми полягає в одночасній корекції порушень аутистичного спектру та формуванні особистісної, когнітивної, мовленнєвої готовності до навчання в школі. При цьому, слід брати до уваги своєрідність розвитку особистісних якостей дитини з особливими потребами, що пояснюється специфічними стосунками зі своїм оточенням, які часто виявляються не сприятливими, оскільки для розвитку особистості даної дитини однаково шкідливими «є й ігнорування її, й надмірна опіка» [3].

Аутизм є спектральним порушенням, і це означає, що особливості симптомів захворювання, рівень здібностей дітей, а також інші характеристики при аутизмі виявляються у найрізноманітніших комбінаціях, а хвороба може мати різні ступені тяжкості. Світові та вітчизняні досягнення у сфері корекції аутизму підтверджують ефективність подолання аутистичних порушень за умови створення спеціальних, комплексних підходів до вивчення (діагностики), навчання, виховання та корекції розвитку аутистичних дітей.

Враховуючи результати аналізу наукової літератури, особливості розвитку аутистичних дітей дошкільного віку, можемо констатувати, що пізнавальна готовність дітей дошкільного віку – це така готовність, яка формується і розвивається на базі пізнавальної потреби у різних видах діяльності, забезпечує рівні розвитку тих психологічних якостей, що найбільше сприяють нормальному входженню у шкільне життя, формуванню навчальної діяльності і характеризується наявною пізнавальною орієнтацією дошкільника.

Процес формування пізнавальної готовності аутистичних дітей до навчальної діяльності досліджувалося у педагогічному, психологічному, лінгвістичному та психолінгвістичному аспектах. Це зумовило необхідність експериментального вивчення стану сформованості пізнавальної готовності до навчання у дітей з аутистичними порушеннями дошкільного віку. Готовність до шкільного навчання з боку інтелектуального розвитку аутистичної дитини полягає у рівні розвитку пізнавальних процесів (пам'яті, уваги, сприйняття, мислення та ін.) З цього погляду бути готовим до шкільного навчання означає – вміти виділяти істотне; порівнювати, бачити подібне й відмінне; міркувати, знаходити причини явищ, робити висновки.

Обстеження сприйняття та розуміння дитиною з аутистичними порушеннями назв предметів перевірялася за допомогою завдань на показ за інструкцією реальних предметів та їх зображень, демонстрацію власних частин тіла, показ частин тіла у іншої людини (наприклад, дослідника) і частин тіла на малюнку (у намальованого хлопчика або дівчинки) та показ зображень предметів за їх функціональним описом. Обстеження передбачало, окрім перевірки здатності знаходити, виділяти необхідний предмет серед інших, вказувати на запропонований предмет, називати його відповідним словом, ще й перевірку можливості диференціювати поняття «предмет», «назва предмета» (слово) та «зображення предмета» (малюнок). З цією метою були підібрані слова широкого вжитку, які дитина чула або використовувала у власному мовленні (стіл, стілець, вікно, двері, іграшка, яблуко, дерево, кубик, дівчинка, хлопчик).

Розуміння назв якостей та властивостей предметів перевірялося шляхом знаходження серед зображень предметів саме тих, які були визначені, вказавши відповідну якість або властивість предмету. Зокрема, для перевірки розуміння назв кольорів були підібрані малюнки, що зображували предмети різних кольорів. Дитина за інструкцією повинна була знайти серед інших зображень (білий песик, червоний помідор, зелений кубик та ін.) і вказати, який саме предмет того чи іншого кольору був названий. У запитанні назва предмету не озвучувалась, а називався лише той чи інший колір, знання назви якого перевірялося. Для перевірки знання, розуміння та розрізнення назв геометричних форм підбиралися малюнки з зображенням предметів різних форм (квадратний телевізор, овальний килимок та ін.). За інструкцією дитина мала знайти серед малюнків той, геометрична форма якого була названа.

Уміння визначати і розрізняти величину предметів з'ясовувалося за допомогою знаходження дитиною великого та маленького, більшого та меншого предметів на парному зображенні однакових предметів різної величини. Для точності отриманих даних дитині демонструвалися пари різних малюнків (велике та маленьке яблуко, велика та маленька ложка) з метою визначення розуміння понять «великий» та «маленький» і пари різних малюнків (великий та маленький кубик, велике та маленьке відрець) з метою визначення розуміння понять «більший» та «менший». Завдання на визначення матеріалу, з якого виготовлені предмети полягало у тому, що серед запропонованих зображень (скляна банка, дерев'яний стіл та ін.) дитина за інструкцією мала знайти і показати той предмет, матеріал якого був озвучений.

Для визначення стану пізнавальної готовності дошкільників з аутистичними порушеннями до навчальної діяльності було запропоновано обрати з таблиці фігуру, яку буде названа, а дитині необхідно було її знайти. Для розуміння, правильності виконання завдання було використано картки із окремим зображенням фігур. Також були запропоновані завдання у вигляді простих коректурних проб, де дитині з аутизмом пропонувалося поставити окремі символи в різних геометричних фігурах. Переключення уваги спостерігалося в ході всього індивідуального заняття. Зорова увага обстежувалась шляхом виконання завдань за зразком («Зроби як я», «Знайди пару» та ін.).

Складність у виконанні завдань була характерною для дітей з аутистичними порушеннями, тому що у більшості з них рівень концентрації уваги був на низькому рівні. Іноді увагу дитини ненадовго привертала й незначний подразник (стук, шерех, світло), проте зосередитися на чому-небудь протягом більш тривалого часу вона була не в змозі. У аутистичних дітей недорозвинення уваги проявляється в нав'язливих повторних діях, нездатності направляти і фіксувати свій погляд внаслідок або безперервної рухливості очей, або, навпаки, спрямованості погляду в одну точку і труднощі зі сповільненістю її переміщення. Слабкість уваги і її малий обсяг призводять до того, що зовнішні сигнали не сприймаються [6].

Для обстеження мислення у аутистичних дітей було обрано завдання співвіднесення предмета за формою. Перед дитиною викладались п'ять карток із

зображенням кола, квадрата, овала, прямокутника, трикутника. Дитини необхідно було знайти предмет і співвіднести його з геометричною фігурою. Наступним завданням було знайти зайвий предмет із чотирьох запропонованих. Встановлення закономірностей відбувалося шляхом запропонованих карток, де необхідно було виявити «чого не вистачає?»

Для з'ясування рівня сформованості кожного компоненту пізнавальної готовності були виділені відповідні критерії, до кожного з яких були визначені показники. У відповідності до мети експериментального дослідження на основі синтезованих даних про стан розвитку психічних процесів (пам'яті, сприйняття, уваги та мислення), отриманих у процесі аналізу спеціальної літератури, було визначено основні компоненти пізнавальної готовності, до яких увійшли: міцність запам'ятовування, стійкість уваги, гнучкість мислення та цілісність сприйняття. У якості міцності запам'ятовування розглядалась наявність збереження, обробки і використання отриманих знань у спілкуванні з оточуючими людьми. Критерієм стійкості уваги була здатність концентрувати увагу на запропонованих завданнях, предметах, взаємодіяти з однолітками та батьками.

Гнучкість мислення виявляється в умінні людини швидко змінювати свої дії при зміні життєвої ситуації, звільняючись від закріплених у попередньому досвіді способів і прийомів розв'язання аналогічних завдань. Цілісність сприйняття полягає у тому, що дитина з аутизмом, пізнаючи довкілля, одержує не лише інформацію про певні властивості і якості об'єктів через відчуття, а й відомості про самі ці об'єкти та явища як цілісні утворення.

Визначення стану пізнавальної готовності дошкільників з аутистичними порушеннями до навчальної діяльності відбувалось за трьома рівнями сформованості компонентів зазначеної готовності:

– достатній рівень. Дитина розуміє завдання, має достатній досвід для його самостійного і правильного вирішення; здатна вступати у контакт з дорослим, але вступає вибірково, за умови наявності бажання, у деяких випадках може достатньо успішно взаємодіяти з дорослими та під їх керівництвом, виконувати прохання; вміє приймати допомогу, якщо має відповідну мотивацію; бажання може виражати як вербально, так і невербально, але частіше спостерігається їх невербальне вираження;

– середній рівень. Дитина не завжди розуміє завдання або не реагує на нього, потребує повторення і пояснення, має досвід для його самостійного вирішення, але вимагає допомоги; здатна вибірково вступати у контакт з дорослим, взаємодія не завжди успішна, прохання та завдання виконуються вибірково; наявна спільна з дорослим та під його керівництвом діяльність; прийняття допомоги можливе лише за умови бажання та мотивації; бажання виражаються переважно невербально;

– низький рівень. Дитина не розуміє завдання, потребує пояснення, повторення, може бути відсутня реакція; самостійне вирішення завдання можливе лише за умови допомоги; майже ніколи не вступає в контакт із власної ініціативи, прохання та завдання виконуються лише за умови підвищеної мотивації; здатна до спільної діяльності, якщо вид діяльності їй відомий і приносить задоволення; майже не здатна до діяльності під керівництвом дорослого, допомогу приймає пасивно, активність не проявляє; бажання виражаються дуже рідко і переважно не вербально.

Процес діагностування стану пізнавальної готовності дошкільників з аутистичними порушеннями до навчальної діяльності повинен включати наступні компоненти: ретельне вивчення історії розвитку дитини, а також встановлення початку проявів порушення, аналіз розвитку моторики, мовлення, сфери особливих інтересів; історія сім'ї; детальне обстеження зовнішності дитини; психологічне обстеження; обстеження рівня розвитку мовлення і комунікації (вербальної і невербальної); обстеження порушень сенсорики, перцептивних навичок; складання сенсорного

профілю дитини; вивчення неврологічного розвитку дитини, виявлення домінанти. Особлива увага повинна приділятися розвитку соціальної взаємодії, встановленню дружніх відносин з іншими дітьми, усвідомленню себе, розвитку емоцій, проявам проблемної поведінки.

В результаті дослідження визначено, що проблема формування пізнавальної готовності дітей з аутистичним спектром порушень до навчальної діяльності є наслідком пізньої діагностики, неузгоджених методів роботи, особливостей дитини. У дітей з аутистичними порушеннями спостерігається порушення та несформованість вищих психічних процесів, що виявляється у особливих труднощах стосовно пізнавальній готовності до навчальної діяльності. У цьому зв'язку педагогічний вплив спрямовується, в першу чергу, на усунення і запобігання вторинних дефектів та усвідомлення дитиною власного дефекту як умови розкриття нею своїх компенсаторних можливостей.

Висновки. В ході проведеного дослідження визначено критерії, компоненти та рівні сформованості стану пізнавальної готовності у дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку до навчальної діяльності в умовах сучасного освітнього простору. Обґрунтовано діагностичні завдання, які допомагають визначити рівень пізнавальної готовності до навчання у дітей означеної нозології. Результати проведеного дослідження дозволяють констатувати, що процес формування пізнавальної готовності у дітей з аутизмом потребує включення нових адаптованих засобів корекційного впливу. Чим раніше започаткований терапевтичний курс для дошкільників з аутистичними порушеннями, тим більш значущими є його результати.

Перспективи подальших наукових розвідок. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у пошуках і вдосконаленні сучасних освітніх і реабілітаційних технологій для дітей з аутистичними порушеннями шкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрієвський Б. М. Проблеми готовності шестирічних дітей до навчання в школі / Б. М. Андрієвський // Педагогічний альманах : [збірник наукових праць]; редкол. В. В. Кузьменко (голова та ін.). – Херсон : РІПО, 2010.– Випуск 5. – С. 6–9.
2. Колупаєва А. А. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання : наук.-метод. посіб. / А. А. Колупаєва, Л. О. Савчук ; МОН України, Ін-т спец. педагогіки. – К. : АТОПОЛ. – 2011. – 274 с.
3. Любарська І. М. Співпраця дошкільного закладу і родини у контексті підготовки дитини до школи / І. Любарська // Вісник інституту розвитку дитини. Серія : Філософія. Педагогіка. Психологія : збірник наукових праць / редкол. В. П. Андрущенко [та ін.]. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 17. – С. 68–72.
4. Островська К. О. Аутизм : проблеми психологічної допомоги [навч. посіб.] / К. О. Островська. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 110 с.
5. Почкун Ю. О. Аналіз проблеми пізнавальної готовності до навчальної діяльності дітей з аутистичними порушеннями/ Ю. О. Почкун // Науковий журнал. Серія Випуск 6. – Одеса : Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій, 2018. – С. 95–100.
6. Скрипник Т. В. Феноменологія аутизму : монографія / Т. В. Скрипник. – К. : Фенікс, 2010. – 320 с.
7. Тарасун В. В. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом : навч. посіб. для вищ. навч. заклад. / В. В. Тарасун, Г. М. Хворова; за наук. ред. Тарасун В. В. – К. : Наук, світ, 2004. – 100 с. – Бібліогр. : С. 92–96.

REFERENCES:

1. Andriievskiy B. M. (2010) Problemy hotovnosti shestyrichnykh ditei do navchannia v shkoli / B. M. Andriievskiy // Pedahohichniy almanakh : [zbirnyk naukovykh prats] ; redkol. V. V. Kuzmenko (holova ta in.). – Kherson : RIPO. – Vypusk 5. – S. 6–9.
2. Kolupaieva A. A. (2011) Dity z osoblyvymy osvithnyimi potrebami ta orhanizatsiia yikh navchannia : nauk.-metod. posib. / A. A. Kolupaieva, L. O. Savchuk ; MON Ukrainy, In-t spets. pedahohiky. – K. : ATOPOL. – 274 s.
3. Liubarska I. M. (2011) Spivpratsia doshkilnoho zakladu i rodyny u konteksti pidhotovky dytyny do shkoly / I. M. Liubarska // Visnyk instytutu rozvytku dytyny. Serii : Filosofiia. Pedahohika. Psykholohiia : zbirnyk naukovykh prats / redkol. V. P. Andrushchenko [ta in.]. – K. : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. – Vyp. 17. – S. 68–72.
4. Ostrovska K. O. (2006) Autyzm : problemy psykholohichnoi dopomohy [navch. posib.] / K. O. Ostrovska. – Lviv : LNU imeni Ivana Franka. – 110 s.
5. Pochkun Yu. O. (2018) Analiz problemy piznavalnoi hotovnosti do navchalnoi diialnosti ditei z autystychnymy porushenniamy/ Yu. O. Pochkun // Naukovyi zhurnal. Serii 19. Vypusk 6. – Odesa : Prychornomorskyi naukovy-doslidnyi instytut ekonomiky ta innovatsii. – S. 95–100.
6. Skrypnyk T. V. (2010) Fenomenolohiia autyzmu : monohrafiia / T. V. Skrypnyk. – K. : Feniks. – 320 s.
7. Tarasun V. V. (2004) Kontsepsiia rozvytku, navchannia i sotsializatsii ditei z autyzmom : navch. posib. dlia vyshch. navch. zaklad. / V. V. Tarasun, H. M. Khvorova; za nauk. red. Tarasun V. V – K. : Nauk, svit. – 100 s. – Bibliohr. : S. 92 –96.